

УДК 323.12

*Довгаль Д. В., Рівненський державний гуманітарний університет***ГЕНОЦИД ЯК АКТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ**

У статті доводиться, що геноцид є спробою злочинців скоригувати існуючу реальність за власним проектом «кращого майбутнього», засобом соціальної інженерії. Теза про те, що геноцид має чітко визначену мету, конкретизується прикладами з історії різних країн (зокрема, Руанди). Автор доводить, що його метою є досягнення того, що «має бути» навзамін того «що є». Керуючись висновками міжнародного права, Д. Довгаль твердить, що намір скоєного, мета політичної мобілізації й дії є визначальними для визначення природи геноциду.

Задля досягнення змін вбивці знищують «чужих», яких визначають за критерієм походження або набутими «якостями» (політичними переконаннями). Саме вони інтерпретуються тими, хто стоїть на заваді бажаного майбуття.

Іншим варіантом запуску маховика геноциду як акту соціальної інженерії, на думку автора, є той випадок, коли розпалювання міжетнічної ворожнечі чітко не простежується. У таких випадках намір геноциду визначається за загальним контекстом здійснюваних злочинцями дій.

Ключові слова: геноцид, злочинці, соціальна інженерія, Руанда.

Вступ. Геноцид – один із найважчих злочинів проти людства. Це підтвердили як події першої половини минулого століття, так і геноцид у Руанді, що відбувся впродовж квітня – середини липня 1994 р. й забрав життя щонайменше 500 тис. людей. Загалом кількість жертв у цій країні оцінюється від 800 тис. до 1 млн. чол.

На тлі інших злочинів проти людства геноцид у Руанді вирізняється своєю стрімкістю. Поза тим одним із визначальних завдань для осмислення цієї, як і інших аналогічних трагедій, є з'ясування мети заподіяного зла. Це і предметом осмислення нашої розвідки.

Стан наукової розробки теми. Проблематика геноцидів у нашій державі є малодослідженою. З-поміж тих учених, які її вивчають, чисельно домінують науковці, що досліджують Голодомор. Дається взнаки й пануюча в Україні фіксація уваги на тих політичних процесах, що відбувалися чи відбуваються на Заході. Тим часом події на Сході, в т. ч. і геноцид в Руанді, аналізується як істориками, так і політологами вкрай рідко. Найчастіше ці події в той чи інший спосіб згадуються в підручниках з новітньої історії країн Азії й Африки, головно ж – у дні річниці початку геноциду в засобах масової інформації.

Це, безсумнівно, не означає повного ігнорування вітчизняним ученими проблематикою теорії геноцидів та їх окремими (зокр., руандійськими) сюжетами. Як приклад теоретичного осмислення геноцидів назвемо посібник М. Гона [3, с. 17–34]. Тим часом розлогий фактологічний матеріал геноциду тутсі представлений А. Козицьким у посібнику, предметом якого є політика й практика масового знищення цивільного населення у ХХ ст. [7, с. 513–535].

На тлі названих праць вітчизняних дослідників вирізняються ті роботи вчених Заходу, що спеціалізуються на Genocide Studies. Як промовистий приклад таких студій назвемо доробок Т. Зваана [10, с. 61–80.].

Завдання, які намагаємося розв'язати в даній розвідці – висвітлення геноциду як сукупності послідовно втілюваних цілеспрямованих дій, що мають на меті зміну існуючого статус-кво, соціальної інженерії, яка здійснюється в умовах актуалізованих етнополітичних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Терміном геноцид (від грец. «рід, плем'я» та лат. caedo – «умертвляти» або, згідно іншої версії, від лат. incido – «переривати») означають зумисне й організоване винищення груп за національними, етнічними, расовими чи релігійними ознаками. Такий висновок, що сформульований у Конвенції ООН «Про злочин геноциду та покарання за нього» ґрунтується на тих злочинах, які мали за мету цільове знищення соціальних груп часів Другої світової війни, і передусім – геноцид євреїв нацистами.

Попри первинне сприйняття геноцидів як актів масового вбивства, колективного божевілля, їх слід трактувати як інструмент соціальної інженерії. Остання – цілеспрямоване втручання людини в існуючу реальність, політичний процес. К. Поппер пропонував означувати

цією категорією практику т. зв. малих справ, які визначають перспективу методу спроб і помилок. Враховуючи предмет цієї статті, зосередимо увагу на першій складовій названої «формули», тобто методу спроб і помилок [9].

Осмислення геноциду в такому теоретичному ключі спонукає вести мову про раціональне ті ірраціональне в політичному процесі. В даному випадку йдеться про раціональне прагнення позбутися «чужих», щоб жити щасливим життям самим. При цьому ірраціональне (якщо враховувати тезу про культуру миру) проявляється в небажанні шукати платформу порозуміння, самому жаданні позбутися сусідів, з якими одні співіснували з іншими впродовж тривалого часу.

Прийняття таких суджень для осмислення геноциду як злочинної форми політичної поведінки дозволяє стверджувати:

1 – в діях тих, хто прокладає шлях геноцидогенному мисленню визначальним є розрахунок, а сутність їх політичного проекту криється в прагненні здійснити соціальну інженерію. Як засвідчує історія, засобом реалізації таких змін слугує фізична ліквідація «чужих», завдання їм фізичних чи глибоких психологічних травм.

2 – раціоналізм тих, хто безпосередньо здійснює злочин геноциду криється в сподіванні досягти кращого шляхом винищення тих, на кого покладається провина за існуючі негаразди, кривди, яких колись зазнали «свої».

Прикладів спроб змінити суспільну реальність – чимало. Це, скажімо, перетворення Гітлером у ворогів євреїв, ромів, гомосексуалістів, комуністів; намагання Пол Пота побудувати суспільство, що складалося б винятково із селян, його боротьба з містами; кількадесятирічний експеримент будівництва соціалізму / комунізму в СРСР тощо.

У ракурсі Genocide Studies під соціальною інженерією пропонуємо розуміти артикульоване політичними елітами чи їх окремими представниками завдання переформатування суспільної реальності в такий спосіб, коли пріоритети «своїх» стають не просто визначальними, а єдиним мірилом у процесі конструювання «ідеального світу», перетворення того, «що є» заради того, що «має бути».

Останнє – (не)усвідомлена мрія, «Terra Incognita», що приваблює «своїх» і в ситуаціях, коли спільнота налаштована на світосприйняття через «Я»-інтереси, ігнорування інтересами «чужих» виступає «формулою» групового егоїзму такого штибу, який заради того, щоб «Я» / «Ми» здобуло оптимальні шанси на життєдіяльність здатне на знищення «вони».

Ймовірно, еталонно-гіркотним прикладом марення про такі зміни є нацистська Німеччина, котра упродовж свого існування мобілізувала так званих арійців на неприйняття євреїв і ромів, а потім здійснила їх геноцид.

Задля вивчення злочину геноциду як засобу соціальної інженерії міжнародне право зосереджує увагу передусім на його меті. Вона визначається не тільки в риториці тих політичних еліт, які спонукають «своїх» до здійснення «проекту» кращого майбутнього, сатисфакції за завдану чи уявну кривду тощо, а й у мобілізації сил, ресурсів убивць.

Ці маркери – показники того, що дії убивць не є хаотичними, неупорядкованими, а акт політичної мобілізації має чітко визначену мету. Вона вказує на те, що «має бути» навзаєм того «що є». Останнє – це реальність. Її недоліки, негаразди, проблеми, що не дають можливості комфортно існувати «своїм», стають предметом осмислення на макрорівні в дихотомії «Ми» – «Вони». При цьому останні сприймаються першими як чинник перешкоди в поступі суспільства. Бажання змін пов'язується не стільки з пошуком внутрішніх ресурсів соціальної групи, мобілізацією сил її членів задля досягнення якісного прориву, скільки оформлюється в звинувачення, які лунають на адресу «чужих». Інкримінація їм деструктивної ролі в житті суспільства поступово стає звичною для тієї соціальної групи, представники яких артикують такі обвинувачення. Їх усталення – предтеча формулювання вироку, який виносять жертвам організатори геноцидів. Він – продукт їх прагнення досягти конкретних змін. Досягнення останніх пов'язується зі знищенням тієї соціальної групи, на яку покладається провина за існуючу реальність.

Обґрунтування мети колективних дій задля досягнення бажаного, використовувани задля цього аргументи, «доказова база», доведення імперативу скоригувати суспільну реальність тощо складають мотивувальний корпус майбутнього злочину. Надважливе місце в ньому посідає опис «ідеального» майбуття. Того, коли не буде «чужого» – суб'єкта політичного процесу на якого

покладається провина за існуючий «недосконалий» світ. З цього приводу Т. Зваан зауважує: «... скажемо чітко: у геноциді йдеться про те, щоб позбутися (певних категорій) людей і знищити їх. Певні люди мають бути виключені із суспільства, держави, країни, провінції; із чийогось села або міста; із чийогось простору, регіону чи краю» [10, с. 61–80.].

Наведене судження вченого засвідчує важливий компонент у запуску маховика геноциду: «чужий», ворог має бути конкретизований. Його визначення відбувається за певними ознаками (найчастіше – національними, расовими). А тому соціокультурні відмінності стають предметом особливої уваги тих, хто прагне зміни суспільних реалій.

Іншість – універсальний «ключ», що дозволяв посилювати звучання об'єктивно існуючих розмежувань поміж «Ми» і «Вони». Наголошування на них, використання етнічних чи іншого роду стереотипів і, що особливо важливо, колективних обвинувачень – шлях до поглиблення розмежування суспільства за певним критерієм.

Воно можливе там, де усталеними й дієвими є етнічні чи іншого роду (скажімо, політичні, соціальні) стереотипи. Вони можуть відображатися не тільки в безпосередній міжетнічній взаємодії, а й у етнічних забобонах (скажімо, облудне твердження про використання в маці крові християнських дітей), анекдотах, бувальщинах тощо. Чим давнішою в часовому вимірі є поява таких оформлених у «тексти» стереотипів, чим тривалішими є послугування ними у внутрішньогруповій комунікації, тим більшими є шанси на використання цього тла – фону сегментованого за критерієм походження суспільства – однією з соціальних груп. Передусім тими елітами, котрі визначають «характер» майбутніх змін.

Специфіка спонукання «своїх» до позбавлення від «чужих» криється у механізмах етнопсихології. Адже в етнічному обвинуваченні поєднується як раціональне, так і навпаки. Перше – відображення небажання одних нести відповідальність за труднощі сьогодення, перекладання її на других. Таке світосприйняття психологічно комфортне: адже зберігає ідеалізоване «Я», захищає його від «тьмяних кольорів». Тим часом ірраціональне в етнічному обвинуваченні проявляється як колективна амнезія: світлі сторінки міжетнічної взаємодії (скажімо, мовні взаємозапозичення, перейняття культури організації праці тощо) забуваються, відходять на задній план, затіняються суспільним резонансом існуючих чи вигаданих кривд. У новій етнополітичній ситуації позитиви інтеракцій, що тривають століттями, не визнаються як загалом, так і елітами тієї соціальної групи, яка вбачає причини своїх негараздів в діях тих, хто не входять до її складу.

Прагнення позбутися їх криє в собі як раціональне, так і ірраціональне начало. Визначення тих, хто, згідно суджень ідеологів і організаторів геноцидів, стоїть на заваді прогресу, в той чи інший спосіб перешкоджає цьому (напр., гітлерівська градація націй і визначення тих рас, які будімо руйнують культуру) є першочерговим у «композиції» геноцидального процесу. Конкретизація «чужого», який демонізується й перетворюється на ворога – принципова.

Таке уточнення є одним із перших кроків у процесі формування ідеології злочину, пошуку й обґрунтування тих аргументів, які згодом будуть артикульовані й перетворяться в той комплекс сумнівних (і, попри це, на жаль, дієвих) аргументів, котрі спонукають одних переслідувати, дискримінувати й вбивати, інших – більш-менш спокійно сприймати трагедію цільової групи, або ж мовчазно сприймати її.

Таке судження дає привід постулювати гіпотезу про те, що необхідним елементом для виникнення самого задуму зміни соціуму є антипатія, усталені етнічні чи іншого роду стереотипи, упередженість тощо. Вони функціонують і зростають на ґрунті неприйняття Іншості чи сприйняття тієї чи іншої соціальної групи як такої, що уособлює зло, кривду, несправедливість.

Висунення і / чи оперування колективним обвинуваченням бачиться нам принциповим. Адже зведення негативного портрету на макрорівні, його застосування до всієї групи, отже – відмова виділяти з неї окремих її представників за тими чи іншими якостями (порядності, таланту, працелюбства, або ж від зворотнього – ліні, корисливості тощо) є значимим.

Адже це обвинувачення – вердикт, який визначатиме долю «чужих». Воно принципове не тільки для безпосередніх злочинців, а й майбутніх свідків геноциду. Їхня відмова бачити конкретного індивіда, Людину, поступове усталення послугування колективним обвинуваченням, що звучать на адресу «чужих», звикання до такого способу мислення є, на нашу думку, структурним компонентом у процесі усталення того світогляду, який дозволить

майбутнім злочинцям убивати, а свідкам – не протиставлятися злочинству, закривати очі на їх масове і послідовне винищення.

Ідеологи геноцидів чи іншого роду злочинів проти людяності нерідко вбачають у своїх ідеях та намірах реалізацію певної місії. Вона – продукт світосприйняття власних поглядів як усвідомлення того, чого не можуть досягнути інші. Такі судження нерідко означені претензіями на «месіанство», яке приписують собі його автори. Як приклад – «автопортрет» російського намісника на Кавказі А. Єрмолова (XIX ст.), який трактував війну з тамтешніми ханствами реалізацією цивілізаційної місії [5, с. 152].

Приписування самим собі здійснення певної «місії» відіграє помітну роль у політичній мобілізації злочинців. Вони діють керуючись думкою про безпомилковість, правоту своїх поглядів і дій. При цьому важливим маркером оцінки тих, хто поруч, стають особливості сприйняття Іншості. Йдеться про специфіку віддзеркалення не-«Я» в його етнічних «шатах» у дзеркалі «Я» («Ми»).

Іншість може виявлятися й інакше: в соціальному і політичному вимірах. У першому випадку йдеться про потрактування «куркулів» у СРСР, вчителів і інших представників інтелігенції, що винищувалися прибічниками Пол Пота, у другому ж (якщо сприймати позицію тих дослідників, які розширюють межі груп, котрі стали жертвами геноцидів) – тих, хто об'єднані спільними політичними переконаннями. В усіх випадках – як тоді, коли жертв означено за критерієм походження, так і набутими «якостями» (політичними переконаннями) – поміж ними й тими, хто оперує колективним обвинуваченням зростає психологічна та соціальна дистанція. Вони бачиться нам передумовою того, щоб химерні ідеї соціальної інженерії знайшли свого адресата і були сприйняті майбутніми вбивцями і свідками геноциду.

Останнім – «своїм» (а тим паче вбивцям) буде артикульована, гранично конкретизована й представлена причина їхніх бід (адже, як зазначають психологи, геноцидам найчастіше передують т. зв. важкі роки – напр., час депресії чи економічних криз). Це – важливий інструмент коригування суспільної думки, нав'язування частині громадян судження про те, що причиною негараздів є ті, хто свого часу захопив владу (чи то здійснював роль т. зв. сірого кардинала), відкрито чи приховано ранжував суспільство й зробив його таким, де різного роду блага (в т. ч. матеріальні) стали доступними передусім «чужим». У такий спосіб демонізується їх образ (як приклад – «всесвітня єврейська змова» чи ідея «ножа, що встромлений у спину» в Німеччині після завершення Першої світової війни).

Риторика політичних еліт, що поступово формують геноцидальне мислення, – одна із складових структури геноциду. Іншим варіантом правомірно вважати той, коли розпалювання міжетнічної ворожнечі організаторами злочину чітко не простежується. А відтак практика міжнародного судочинства засвідчує складність визначення наміру злочину, котрий за своїм еством є психологічним, а отже таким, який важко довести. Водночас його доведення учасниками Міжнародних судів включає твердження про те, що намір геноциду впливає із загального контексту здійснюваних злочинних дій; тих, котрі послідовно спрямовуються супроти однієї і тієї ж соціальної групи [11 с. 551].

Саме таку аргументацію використано в обвинуваченні за участь у геноциді Жан-Поля Акасу. 2 вересня 1998 р. Міжнародний трибунал по Руанді визнав його винним у цьому злочині, вперше в історії використавши у вироку термін «геноцид» [8].

Застосування критеріїв «загального контексту здійснюваних дій» та їх послідовності дозволяє знайти вихід із тієї «пастки», яку визначає відсутність послідовної пропаганди ненависті промоторами геноцидів (як у випадку Руанди), тих випадків, коли їх організатори не афішують намірів спонукати до політичної мобілізації своїх прихильників задля здійснення цієї мети.

Отже, геноцид – акт соціальної інженерії. Вона виражається в сукупності заходів, що мають за мету змінити існуючу реальність. Такий намір може проявлятися як у риторичній організаторів злочинів, так і в сукупності дій злочинців у час реалізації сповідуваного проекту змін.

Бібліографічний список:

1. Вртанесян К. Акты геноцида в истории человечества / Карен Вртанесян, Арам Палян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.genocide.ru/lib/genocides/rwanda.htm>

2. В Руанде покарали убийц 800 тыс. человек [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://world.eizvestia.com/full/v-ruande-pokarali-ubijc-800-tys-chelovek>
3. Гон М. Геноциды первой половины XX столетия: порівняльний аналіз. Навч. посіб. / Максим Гон. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 180 с.
4. Десять заповедей хуту [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tokyonews.ru/>
5. Этнокультурные и конфессиональные конфликты в современном мире: Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2007. – 256 с.
6. К годовщине геноцида в Руанде 7 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://itar-tass.com/info/1099727>
7. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у XX ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб / Андрій Козицький. – Л.: Літопис, 2012. – 608 с.
8. Руанда: первый приговор за геноцид [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ushmm.org/wlc/ru/article.php?ModuleId=10007157>
9. Солдатов А. Тутси против хуту. Досье на национальный конфликт / Андрей Солдатов [Электронный ресурс] // Agentura.ru. – Режим доступа: <http://www.agentura.ru/dossier/russia/people/soldatov/tutsihutu/>
10. Зваан Т. Вступ до проблеми / Зваан Тон // Україна модерна. – 2008. - №13. – С. 61–80.
11. Хрестоматія: Действующее международное право. – Бишкек, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.auca.kg/uploads/Tian%20Shan%20Policy%20Center/Reports/Country%20Reports%20and%20Assessments/Int%20Law%20Book_Sept%202012_RUS.pdf

Довгаль Д. Геноцид как акт социальной инженерии

Автор постулює думку про те, що геноцид є спробою злочинців змінити існуючу реальність за власним проектом «кращого майбутнього», за допомогою соціальної інженерії. Тезис про те, що геноцид має конкретну мету конкретизується прикладами з історії різних країн (в частині, Руанди). Автор доводить, що його метою є досягнення того, що «повинно бути» замість того, «що є». Керуючись висновками міжнародного права, Д. Довгаль стверджує, що намір здійснити геноцид, мету політичної мобілізації та дій визначають для визначення природи геноциду.

Для досягнення змін убийці знищують «чужих», яких визначають за критеріями походження або приданими «якостями» (політичними переконаннями). Саме вони інтерпретуються теми, хто перешкоджає бажаному майбутньому.

Іншим варіантом запуску маховика геноциду як акту соціальної інженерії, за словами автора, є той випадок, коли розжигання міжетнічної ворожби чітко не проявляється. В таких випадках намір геноциду визначається за загальним контекстом здійснених злочинцями дій.

Ключевые слова: геноцид, злочинці, соціальна інженерія, Руанда.

Dovhal D. Genocide as the act of social engineering.

The article proves that a genocide is the attempt of perpetrators to change the existing reality according to their own project of “better future”; in this respect, they consider a genocide as the act of social engineering. The thesis that a genocide has a well-defined purpose can be specified with the examples from the history of different countries (Rwanda, in particular). The author argues that the goal of a genocide is to achieve what “must be” instead of “what exists”. Guided by the conclusions of international law, D. Dovhal states that the intention of the committed actions, the goal of political mobilization and actions are crucial points for defining the nature of the genocide.

In order to achieve changes, perpetrators kill “strangers”, which are defined according to the criteria of origin or acquired “qualities” (political views). These “strangers” are interpreted as those who stand in the way of the desired future.

According to the author, the other way of launching the flywheel of a genocide as the tool of social engineering is the case when we cannot clearly trace the fomentation of ethnic hatred. In such cases, the intention of the genocide is determined with the help of the general context of the perpetrators’ actions.

Keywords: genocide, perpetrators, social engineering, Rwanda